

BOSHQARUV HISOBINING MENEJMENT TIZIMIDA TUTGAN O'RNI

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti o'qituvchisi:

Djumayeva Guzal Axtamovna, assistant

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti

Jo'raqulov Alibek, talaba

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti

Jumayev Laziz, talaba

Annotatsiya: Ushbu maqola zamonaviy korxonalar faoliyatida boshqaruv hisobining funksiyalari, uning tashkiliy menejment tizimida tutgan o'rni hamda strategik va operatsion qarorlar qabul qilish jarayonidagi ishtirokini chuqur tahlil qiladi. Maqolada boshqaruv hisobi rejalashtirish, nazorat qilish, axborot ta'minoti va samaradorlikni baholash kabi asosiy funksiyalarni bajarishi yoritilgan. Shuningdek, uning moliyaviy hisob bilan farqlari, boshqa menejment funksiyalari bilan integratsiyasi, strategik yo'nalishni belgilashdagi, jumladan investitsiya loyihalarini baholash va xarajatlarni boshqarishdagi ahamiyati ko'rib chiqiladi. Operatsion qarorlar, byudjetlashtirish va farqlarni tahlil qilishdagi ishtiroki ham atroflicha o'rganiladi. Maqola yakunida, boshqaruv hisobining samaradorlikni baholashdagi roli, etik masalalar va sohadagi yangi tendensiyalar, jumladan raqamlashtirish va barqarorlik hisobining rivojlanishi umumlashtiriladi.

Kalit so'zlar: Boshqaruv hisobi, funksiyalar, menejment, qaror qabul qilish, strategiya, nazorat, samaradorlik, innovatsiyalar

Kirish: Zamonaviy korxonalar faoliyati tobora murakkablashib borayotgan sharoitda, samarali boshqaruv qarorlarini qabul qilish tashkilotlarning muvaffaqiyati uchun hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Bunday qarorlarni qabul qilish uchun menejerlar ishonchli, dolzarb va tahliliy axborotga muhtoj bo'ladilar. Aynan mana shu ehtiyojni qondirishda boshqaruv hisobi muhim rol o'ynaydi. U nafaqat tashkilot ichidagi ma'lumotlarni yig'adi, balki ularni tahlil qilib, turli darajadagi boshqaruv xodimlariga kelajakdagi harakatlar uchun asos bo'ladigan tushunarli hisobotlar shaklida taqdim etadi.

Boshqaruv hisobining ahamiyati shundaki, u korxonaning ichki faoliyatini optimallashtirish, resurslardan samarali foydalanish va raqobatbardosh ustunlikni ta'minlashga qaratilgan. Ushbu maqola boshqaruv hisobining asosiy funksiyalarini, uning umumiy menejment tizimida tutgan o'rnini hamda strategik va operatsion qarorlar qabul qilishdagi ishtirokini har tomonlama o'rganishni maqsad qilgan. Shuningdek, maqolada sohadagi yangi tendensiyalar, etik masalalar va kelajakdagi istiqbollar ham tahlil etiladi.

Asosiy qism: Boshqaruv hisobi asosan tashkilot ichidagi rejalashtirish, nazorat qilish va qarorlar qabul qilish jarayonlarini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan ma'lumotlarni yig'ish, tahlil qilish va taqdim etishga xizmat qiladi. Uning asosiy funksiyalaridan biri rejalashtirishdir, bu jarayon kelajakdagi maqsadlarni belgilash va ularga erishish uchun zarur bo'lgan resurslarni taqsimlashni o'z ichiga oladi. Boshqaruv hisobi byudjetlashtirish, prognozlash va moliyaviy modellarni yaratish orqali rejalashtirishga yordam beradi. Masalan, xarajatlar byudjetini tuzish, sotish hajmini prognozlash va pul oqimlarini rejalashtirish orqali menejerlar kelajakdagi faoliyatni oldindan ko'ra oladilar. Ikkinchi muhim funksiya nazorat qilishdir. Bu funksiya rejalashtirilgan natijalarning amaldagi natijalarga mos kelishini ta'minlashga qaratilgan bo'lib, farqlar tahlili (variance analysis) orqali amalga oshiriladi. Boshqaruv hisobi menejerlarga amaldagi xarajatlar va daromadlarning byudjetdan og'ishlarini aniqlashda, ushbu og'ishlarning sabablarini tahlil qilishda va tegishli tuzatish choralari ko'rishda yordam beradi.

Boshqaruv hisobining uchinchi fundamental funksiyasi qaror qabul qilish jarayonini qo'llab-quvvatlashdir. Bu jarayon yangi mahsulotni ishga tushirish, ishlab chiqarishni kengaytirish, narxlarni belgilash yoki investitsiya loyihalarini tanlash kabi keng ko'lamli tanlovlarni o'z ichiga oladi. Boshqaruv hisobi chekka xarajatlar tahlili, tegishli xarajatlar konsepsiyasi va rentabellik nuqtasini aniqlash kabi vositalar yordamida menejerlarga optimal qarorlarni qabul qilishlari uchun zarur ma'lumotlarni taqdim etadi. Shuningdek, u hisobot berish funksiyasini ham bajaradi, lekin moliyaviy hisobdan farqli o'laroq, uning hisobotlari tashqi foydalanuvchilar (investorlar, kreditorlar) uchun emas, balki ichki menejerlarning ehtiyojlariga moslashtirilgan bo'ladi. Bu hisobotlar ko'pincha norasmiy, tezkor va kelajakka yo'naltirilgan bo'lib, tezkor qarorlar qabul qilish uchun muhim axborot bazasini yaratadi. Nihoyat, boshqaruv hisobi xodimlarni rag'batlantirish funksiyasini ham

bajarishi mumkin, chunki u samaradorlik ko'rsatkichlarini belgilash va ularga erishgan xodimlarni taqdirlash tizimini ishlab chiqish uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Boshqaruv hisobi tashkilotning umumiy menejment tizimida markaziy o'rinni egallaydi. Moliyaviy hisob tashqi tomonlarga yo'naltirilgan bo'lib, o'tmishdagi moliyaviy natijalarni umum qabul qilingan hisob standartlariga (masalan, IFRS yoki GAAP) muvofiq taqdim etsa, boshqaruv hisobi ichki menejerlarga mo'ljallangan va kelajakka yo'naltirilgan. Uning asosiy maqsadi — tashkilotning maqsadlariga erishish uchun operatsion samaradorlikni oshirish va strategik qarorlar qabul qilishga ko'maklashishdir. Boshqaruv hisobi axborot tizimi sifatida ishlaydi, u strategik boshqaruv, operatsion boshqaruv, inson resurslarini boshqarish va marketing kabi boshqa menejment funksiyalari bilan chambarchas bog'langan. Masalan, strategik boshqaruv uchun u strategik xarajatlar tahlili va raqobatbardoshlikni baholash bo'yicha ma'lumotlar beradi; marketing uchun esa mahsulot narxini belgilash va segmentatsiya bo'yicha tahlillar taqdim etadi. Uning tashkiliy tuzilmadagi o'rni ko'pincha moliya bo'limi tarkibida bo'lsa-da, uning funksiyalari butun tashkilot bo'ylab tarqalgan bo'ladi va turli bo'limlarning samaradorligiga bevosita ta'sir qiladi.

Boshqaruv hisobi strategik qarorlar qabul qilishda muhim drayver sifatida xizmat qiladi. Uzoq muddatli rejalashtirishda, masalan, kompaniyaning o'sish strategiyasini belgilashda, yangi bozorlarga kirish yoki mavjud bozorlardan chiqish qarorlarida boshqaruv hisobi xarajat-foyda tahlillari, investitsiya loyihalarini baholash (masalan, sof joriy qiymat yoki ichki rentabellik normasi orqali) va risklarni tahlil qilish bo'yicha muhim ma'lumotlarni taqdim etadi. Mahsulot va xizmat portfelini boshqarishda boshqaruv hisobi har bir mahsulot yoki xizmatning rentabelligini baholash imkoniyatini beradi, bu esa menejerlarga resurslarni eng foydali yo'nalishlarga yo'naltirishga yordam beradi. Strategik xarajatlarni boshqarish, ayniqsa faoliyatga asoslangan xarajatlar hisobi (Activity-Based Costing – ABC) kabi usullar orqali, tashkilotlarga xarajatlarning asosiy drayverlarini aniqlash va ularni strategik maqsadlarga erishish uchun optimallashtirish imkonini beradi. Bu esa raqobatbardosh narxlarni belgilash va uzoq muddatli barqarorlikni ta'minlash uchun juda muhimdir.

Operatsion darajadagi qarorlar qabul qilish va nazorat qilishda boshqaruv hisobining roli yanada yaqqol namoyon bo'ladi. U qisqa muddatli rejalashtirishni, jumladan, byudjetlashtirishni, pul oqimlarini boshqarishni va inventarizatsiyani nazorat qilishni qo'llab-quvvatlaydi. Byudjetlashtirish jarayoni menejerlarga resurslarni samarali taqsimlashda yordam beradi, byudjet nazorati esa operatsion samaradorlikni doimiy ravishda monitoring qilish imkonini beradi. Farqlar tahlili orqali ishlab chiqarish xarajatlari, mehnat xarajatlari va materiallar xarajatlarining byudjetdan og'ish sabablari aniqlanadi, bu esa tezkor tuzatish choralari ko'rish uchun asos bo'ladi. Narx belgilash qarorlarida, boshqaruv hisobi mahsulotning to'liq xarajatini, o'zgaruvchan va qat'iy xarajatlarini aniqlash orqali rentabellikni ta'minlaydigan narx siyosatini ishlab chiqishga yordam beradi. "O'zimiz ishlab chiqarish yoki sotib olish" (Make-or-buy) kabi dilemmalarda, boshqaruv hisobi har bir variantning moliyaviy oqibatlarini taqqoslash orqali eng tejamli yechimni topishga ko'maklashadi. Resurslarni taqsimlashda ham, cheklangan resurslardan maksimal foyda olish maqsadida alternativ variantlarni baholashda boshqaruv hisobi zarur ma'lumotlarni taqdim etadi.

Samaradorlikni baholash boshqaruv hisobining yana bir muhim jihati hisoblanadi. Asosiy samaradorlik ko'rsatkichlari (KPIs) va Muvozanatli ko'rsatkichlar tizimi (Balanced Scorecard) kabi vositalar orqali tashkilotlar o'zlarining moliyaviy, mijozlar, ichki jarayonlar va o'rganish hamda rivojlanish kabi bir nechta jihatlar bo'yicha samaradorligini kompleks baholash imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu menejerlarga nafaqat moliyaviy, balki nomoliyaviy omillarni ham hisobga olgan holda strategik maqsadlarga erishish yo'lidagi progressni kuzatishga yordam beradi. Boshqaruv hisobida etik masalalar ham muhim o'rin tutadi. Ma'lumotlarni manipulyatsiya qilish, hisobotlarda noto'g'ri ma'lumotlarni taqdim etish yoki ichki axborotdan shaxsiy foyda olish kabi holatlar tashkilotning obro'siga va faoliyatiga jiddiy zarar yetkazishi mumkin. Shuning uchun, boshqaruv hisobchilari professional etika va halollik tamoyillariga qat'iy rioya qilishlari shart.

So'nggi yillarda boshqaruv hisobida bir qator yangi tendensiyalar kuzatilmoqda. Barqarorlik hisobi (Sustainability Accounting) tobora dolzarb bo'lib bormoqda, u korxonaning ekologik, ijtimoiy va korporativ boshqaruv (ESG) ko'rsatkichlarini moliyaviy natijalar bilan birga baholaydi. Katta ma'lumotlar (Big Data) va tahlillar (Analytics)

vositalarining rivojlanishi boshqaruv hisobchilarga katta hajmdagi ma'lumotlarni qayta ishlash, chuqur tahlil qilish va aniqroq prognozlar qilish imkonini bermoqda. Avtomatizatsiya va sun'iy intellekt (AI) hisobot jarayonlarini soddalashtirib, vaqtni tejashga va xatolarni kamaytirishga yordam beradi, shu bilan birga hisobchilarni tahliliy va strategik vazifalarga ko'proq e'tibor qaratishga undaydi. Integratsiyalashgan hisobot (Integrated Reporting) esa tashkilotning moliyaviy va nomoliyaviy jihatlarini bitta, yagona hisobotda birlashtirib, uning qiymat yaratish jarayonini yaxlit tasvirlaydi. Bu tendensiyalar boshqaruv hisobining kelajakda yanada murakkab va talabchan bo'lishini ko'rsatadi, bu esa hisobchilardan doimiy ravishda o'z bilim va ko'nikmalarini yangilab borishni talab qiladi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, boshqaruv hisobi zamonaviy korxona menejment tizimining ajralmas qismi bo'lib, uning funksiyalari tashkilotning har bir darajasida samaradorlik va barqarorlikni ta'minlashga qaratilgan. U rejalashtirish, nazorat qilish, qarorlar qabul qilish va axborot ta'minoti orqali korxonalarga o'z maqsadlariga erishishda yordam beradi. Boshqaruv hisobi moliyaviy hisobdan farqli o'laroq, ichki foydalanuvchilar ehtiyojlariga moslashgan bo'lib, strategik qarorlarni qo'llab-quvvatlashda, jumladan uzoq muddatli investitsiyalarni baholash va strategik xarajatlarni boshqarishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Operatsion darajada esa byudjetlashtirish, farqlar tahlili va narx belgilash kabi kundalik qarorlar uchun zaruriy axborot bazasini yaratadi. Samaradorlikni baholash vositalari orqali tashkilotlarga o'z faoliyatini kompleks monitoring qilish imkonini beradi. Kelajakda raqamlashtirish, katta ma'lumotlar tahlili, sun'iy intellekt va barqarorlik hisobi kabi yangi tendensiyalar boshqaruv hisobining rivojlanishini yanada jadallashtiradi, uning ahamiyatini oshiradi va hisobchilardan yangi ko'nikmalarni talab qiladi. Shu bois, boshqaruv hisobi nafaqat axborot to'plash tizimi, balki korxonaning strategik va operatsion muvaffaqiyatining muhim katalizatori sifatida o'z o'rnini mustahkamlab bormoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. С.Н. Ташназаров, К.Б. Уразов, Д.С. Тошназарова. Бошқарув ҳисоби: Олий ўқув юртлари таълим йўналиши учун дарслик. –Самарқанд.: СамИСИ, 2022. – 448 б.

2. Вахрушина М. А. УПРАВЛЕНЧЕСКИЙ УЧЕТ -1 Москва, 2014.
<http://buh.abit.msk.ru/wp-content/uploads/2018/05/Upravlencheskij-uchet-1.pdf>
3. Hasanov B.A., Hashimov A.A., Muhametov A.B., Abduvohidov A.A. Buxgalteriya hisobi: Darslik – T.: “Iqtisodiyot dunyosi”, 2021. 992 b
4. Abdusalomova N.B. Boshqaruv hisobiga kirish. Darslik. – T.: TDIU, 2022. – 288 b.
5. Horngren C.I., Sundem G.L., Burgstahler D., Schatzberg J.O. Introduction to Management Accounting. Global Edition. 17th edition. — Pearson Education, 2023. — 864 p. — ISBN 978-1-292-41256-6.